

II.

NÁSTIN VÝVOJE PAPEŽSKÉ SFRAGISTIKY

Tato sfragistická materie nenáleží do oblasti české sfragistiky. Nicméně v našich archivech najdeme – vskutku značné množství papežských pečetí, neboť i na území českého státu se nacházelo množství příjemců papežských písemností. Proto je nezbytné, alespoň v tom nejnútnejším penzu, seznámit posluchače oboru pomocných věd historických a archivnictví s typologií, vývojem a podobou papežských pečetí.

U papežských pečetí musíme rozlišovat velké pečeti, tzv. buly a papežův signet, pečetní neboli rybářský prsten. Pečetní látkou bul byl kov, nejčastěji olovo, vzácně známe i pečetění do zlata. U rybářského prstenu se používal jako pečetní látka červený vosk s tím, že během 19. století jej nahradilo razítko, otiskované do červené barvy. Rybářský prsten je znám od počátku 12. století, kdy se s ním pečetily listy. Svě uplatnění později našel taktéž na breve.

V nejstarším období, jež můžeme vymezit prvními dochovanými pečetěmi, které dnes vážeme k 6. století (bula papeže Agapita) až 10. století, se setkáme pouze s nápisovým pečetním obrazem bul. Na aversu bylo vyryto jméno papeže v genitivu v plném znění, monogramaticky či ve tvaru kříže, avšak bez pořadové číslovky. Text se objevuje ve formě nápisu, ale i opisu kolem hvězdy v pečetním poli. Rub buly obsadil titul papeže v genitivu. Výjimky jsou papežů Jana a Deusdedita ze 7. století.

Druhé období lze považovat svým způsobem za období přechodné. Na líci se objevil sv. Petr, na rubu Řím. Opisy přinášely i biblické citáty a na buly tohoto období lze pohlížet jako na prostředek církevního boje ideologického a symbolu nároku vlády nad světem. Konečně např. vyobrazení ideálního Říma přinášely i císařské buly. Druhé období bylo ukončeno před pontifikátem Paschala II.

Třetí období začíná Paschalovým nástupem a trvá do současnosti. Na jedné straně pečeti je uvedeno jméno papeže, titul, pořadové číslo, druhou stranu obsadily hlavy apoštolů Petra a Pavla. V rámci této třetí etapy papežských bul si každý

z papežů v průběhu svého pontifikátu pořídil vlastní reversní stranu, což je logické vzhledem k tomu, že tato nese jméno papeže. Máme ovšem i doklady pro to, že vedle sebe či v časovém sledu po sobě existovalo několik typářů těchto aversních stran. Ve sledovaném období došlo též k výměně typáře strany reverzní.

Logicky by se dalo předpokládat, že papež po vyhotovení buly, vystačil s jedním typářem po celý pontifikát, pokud nedošlo k poškození buly. Avšak jak zjistil W. Diekamp, nebylo tomu tak vždy. Někteří z papežů používali za svého pontifikátu několika typářů aversní či reversní strany.

Tak např. Řehoř IX. za dobu svého pontifikátu (1227–1241) používal pět typů aversní strany své buly. Ty se liší pouze v detailech provedení jednotlivých písmen, např. rozdílná velikost je písmene „O“, hlubší vyrytí písmene „R“ a vyšší „V“ v číslovce za jménem papeže je vyšší než následující „III.“

Zatímco Řehoř IX. měnil typáře v průběhu svého pontifikátu, Alexandr IV. používal dva typáře dokonce souběžně. První je doložen v rozmezí let 1255–1260, druhý spadá mezi data 1255–1261. Z nejvýraznějších rozdílů uveďme disproporční počet bodů perlovce na aversní straně u apoštolských hlav, jinou vzdálenost mezi písmeny a jejich polohou od perlovce, kdy u otisku druhého pečetidla buly se téměř dotýkají perlovce, nestejná poloha v umístění zkracovacích znamének na „PP“ vůči nad nimi položeným písmenům „A“ a „N.“ Další rozdíly mezi jednotlivými typy představuje rozložení apoštolských hlav vůči sobě, blízkost, eventuálně vzdálenost perlovce svatozáře či umístění středového křížku mezi oběma hlavami.

Jednodušší je situace třeba u následujících papežů, Martina IV., Bonifáce VIII., Klimenta V. a Jana XXII., kteří po celou dobu svého pontifikátu používali pouze jeden typ reverzní strany.

Dokonce i buly mohou přinést velmi zajímavý doklad pro vzájemný boj mezi papežstvím a konciliárním hnutím. V době, kdy papežské schizma oslabovalo církev, bylo hledáno východisko v konciliarismu. Dalo by se říci, že jsme svědky konfliktu či nejméně soupeření konciliarismu s papežským kurialismem.

Konciliární buly nejsou příliš časté. Avšak bula basilejského koncilu (užívaná v letech 1432–1437) překvapí svou symbolikou. Na aversu je zachyceno konciliární shromáždění s množstvím postav i propracovaností detailů, jež prozrazují na vyobrazení papeže, kardinála, biskupy a mnichy. Kompozice je kruhová, přičemž uprostřed je holubice jako Duch svatý, jež vzlétá od žehnajícího Krista z oblak. Za upo-

zornění stojí, že postava papeže je umístěna na okraj konciliaristů, což jistě vhodně ukazuje na ideologii. Text se na aversní straně nevyskytuje. Najdeme jej na straně reversní, jenž je toliko textová a kde lze číst v pěti řádcích +/ SACRO/ S(AN)C(T) A: GENE/RALIS: SINO/DVS: BASI/LIENSIS/+. Písmem je zde smíšené majuskulní písmo s unciálními prvky. Velikost buly je 39 mm.

Bula papeže Pavla II. (pontifikát 1464–1471) je rovněž pozoruhodná. Na aversu zachycuje sice tradiční motiv Petra a Pavla, nyní ovšem ne toliko hlavy apoštolů, nýbrž v pečetním poli nacházíme apoštolu celé i s atributy, sedící na trůnu z poloprofilu, otočené k sobě. Ztvárnění buly nabízí různé podrobnosti, jako jsou detaily roucha a jde o umění již jistě renesanční. U nohou stojí na podstavci kříž, iniciály se nacházejí mezi hlavami apoštolů; jako písmo se uplatnila kapitála. Produktem renesančního umění je rovněž revers. Zde se nyní nenachází jméno a pořadová číslovka papeže, nýbrž v pečetním poli je vyobrazen svatý otec sám. V podstatě nelze přehlédnout jeho imperiální vyobrazení, kdy papež sedí na bohatě zdobeném trůnu, po jeho bocích je zobrazen vždy jeden kardinál a před papežem klečí pět postav (prosebníků), na jejichž původu se dosud odborná literatura nedokázala shodnout. Uvažuje se o rytířích z Rhodu, v čele s velmistrem, vyslanců italských knížat, jež jej vyzývají k vyhlášení války Turkům. V horní části pečetního pole lze číst kapitálou vyrytý nápis PAVLVS P(A)P(A) II. Velikost činí 37 mm.

Lze shrnout, že obě pečeti jsou vlastně mistrovskými díly a představují i nástroj ideologie a reprezentace. U obou se ve vzájemném souboji konciliarismu a kurialismu 15. století zračí jisté imperiální ambice. Kouzelná je ovšem datace, jež nám toto objasní. Zatímco bula basilejského koncil pochází z doby, kdy konciliarismus vrcholil, naopak bula Pavla II. byla zhotovena již v době obnoveného papežského primátu nad konciliárními stoupenci a ukončení schismatu.

Jistě nikoli náhodně se v pečetním poli konciliární buly nachází Duch svatý, neboť ten měl zprostředkovat mystické pojetí mezi Kristem a shromážděním koncilu. Naopak papežská bula má výrazný vladařský imperiální aspekt.

Buly významných koncilů 15. století napodobují jistým způsobem buly papežské. Na reversech tak nalezneme nápis, obsahující titul koncilu, avers přináší buďto hlavy apoštolů (kostnický koncil) či Ducha svatého symbolizovaného holubicí (pisánský koncil).